
SZABÓ FERENC KRISZTIÁN

Themistoklés *praetorsága* és a korkyrai háború (Nepos, *Them.* 2, 1–3)

*It is unquestionable that there are several historical inaccuracies in Nepos' Book on Foreign Generals, but this fact does not give enough basis for rejecting those data as well, which can be found only in the vitae of the author. Some examples of this kind of data can be found in a troublesome-looking section of the Life of Themistocles (2, 1–3); here Nepos writes that the first step of the career of the Athenian was the „praetorship” in a war against Corcyra. By examining the text we raise the following question: is it evidently an error or it can be reconciliated with other sources and our present knowledge? On the basis of the hypothesis that Nepos was the first biographer, who tried to co-ordinate the well-known contradictory sources concerning the deeds of Themistocles, we may get an inside view of Nepos' principles of source-criticism as well. As a result it will be argued that the authenticity of the Corcyrean war cannot be refuted by any of the extant sources, and it can be assumed that in this war – datable to the late 490s – Themistocles was one of the strategoi.*¹

(1) Themistoklés politikai pályafutásának korai – azaz a 490-es évekre eső – szakaszára vonatkozó ismereteink feltételezéseken alapulnak. Amennyiben halikarnasosi Dionysios megjegyzése hiteles, a 493. év *archón epónymosa* Themistoklés volt.² Egyes kutatók erre a tisztségre vonatkoztatják Thukydides utalását, miszerint: ὑπῆρκετο (azaz: a peiraieusi kikötő megerősítése) δ' αὐτοῦ πρότερον ἐπὶ τῆς ἐκείνου ἀρχῆς ἥς κατ'

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

² Dion. Hal. 6, 34; vö. MOSSHAMMER (1975: 222–234). Ezen kívül Themistoklés *archónságának* nem maradt egyértelmű és közvetlen nyoma sem a történeti, sem az életrajzi hagyományban. Jóllehet közvetett utalások keresésére vannak próbálkozások; vö. LENARDON (1956: 401–419).

ἐνιαυτὸν Ἀθηναίους ἤρξε (1, 93, 3).³ Továbbá egy Plutarchos *Aristeidés* életrajzában olvasható homályos utalás sejteni engedi, hogy Themistoklés – a címszereplővel együtt – a *stratégosok* egyikeként harcolt 490-ben a marathóni síkon (5, 3).⁴

Cornelius Nepos életrajzának tanúsága szerint Themistoklés pályafutásának „első lépcsőfoka” egy bizonyos korkyrai háborúban betöltött *praetori* tisztség volt:

Primus autem gradus fuit capessendae rei publicae bello Corcyraeo, ad quod gerendum praetor a populo factus non solum praesenti bello, sed etiam reliquo tempore ferociorem reddidit civitatem. Nam cum pecunia publica, quae ex metallis redibat, largitione magistratum quotannis interiret, ille persuasit populo, ut ea pecunia classis centum navium aedificaretur. Qua celeriter effecta primum Corcyraeos fregit, deinde maritimos praedones consectando mare tutum reddidit. In quo cum divitiis ornavit, tum etiam peritissimos belli navalis fecit Athenienses. (Them. 2, 1-3)

(2) A *communis opinio* szerint Nepos – vagy forrása – téved,⁵ és a vizsgált szöveghelyen valójában az aiginaiak ellen viselt hadjáratról van szó.⁶

³ Eszerint Themistoklés – haditengerészeti programja részeként – már 493/2-ben megkezdte a Peiraius megerősítését; egy biztonságosabb kikötő kiépítését az ión felkelés bukása után várható perzsa támadás és Aigina fenyegetése egyaránt ösztönözhetette; vö. LENARDON (1956: 401skk). Mások vitatják ezt az értelmezést: FORNARA (1971: 534–540) szerint Thukydidés a vizsgált helyen nem egyértelműen az archóni hivatalra céloz, hanem pusztán bizonytalanságát fejezi ki Themistoklés hivatalát illetően: az ἄρχειν igét tehát általános jelentésében használja; GOMME (1945: 261–262) a kérdéses szövegrészt az ἐπιμελετής τῶν νεωρίων tisztséggel hozza összefüggésbe, amit a 480-as évek-re helyez.

⁴ ἠγωνίσαντο λαμπρῶς τεταγμένοι παρ’ ἀλλήλους ὁ τε Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης; vö. LENARDON (1956: 409–410), de Plutarchos megjegyzése – önmagában – nem elég egyértelmű ahhoz, hogy ezt tényként kezeljük; vö. GOMME (1945: 261), PODLECKI (1975: 8).

⁵ Nepost másodrendű szerzőnek tartják, művei forrásértékét pedig csekélynek a bennük található tárgyi tévedések miatt, mondván, hogy a tévedések, pontatlanságok, csúsztatások és ellentmondások *Nepos* hibái, amelyek középszerű írói képességeire, időskori feledékenységére, a (feltételezett hellénisztikus politikai) biográfiai források felületes kezelésére vezethetők vissza; vö. JENKINSON (1967: 10). Nepos *vitáinak* mégis különös jelentőséget ad az a tény, hogy ezek a legkorábbi, teljes terjedelmükben fenn-

Más források ugyanis Themistoklésszel kapcsolatban nem beszélnek korkyrai háborúról, míg a laureioni bányák jövedelmeiből épített hajókat egyöntetűen az *aiginai* háborúhoz kötik.⁷

A két háború azonosításával szemben azonban több érv is felhozható: (a) Az aiginai háborúban (505–481)⁸ az athéniak csupán egyszer arattak győzelmet (490. januárjában), ami korántsem volt döntő jelentőségű.⁹ Ezzel szemben Nepos azt írja, hogy Themistoklés *cum divitiis ornavit (...)* *Athenienses*. (b) Az aiginaiakat 481-ben sem győzték le véglegesen az athéniak, csupán békét kötöttek velük Xerxés támadása miatt.¹⁰ (c) A hagyomány nem szól tengeri kalózkokról.¹¹ (d) A források szerint a „laureioni” hajókat – akár látszólag,¹² akár valóban¹³ – az aiginaiak ellen épí-

maradt politikai életrajzok. Továbbá – minthogy a *politikai* biográfia létezése Nepos előtt nem igazolható (vö. GEIGER 1985) – kérdéses, hogy hadvezér-életrajzai hellénisztikus kori művek kompilációi-e, vagy pedig önálló – történeti munkákon alapuló – forráskutatás és forráskritika eredményei (vö. pl. BRADLEY 1967). Annyi azonban bizonyos, hogy olyan források is rendelkezésére álltak, amelyek mára elvesztek, ezért érdemes figyelmet fordítanunk azokra az adatokra, amelyek másutt nem találhatók meg, vö. pl. BICKNELL (1982: 161–173); LEWIS (1983: 245).

⁶ Id. pl. NIPPERDEY (1962: *ad loc. cit.*); vö. PODLECKI (1975: 108).

⁷ Ld. lentebb.

⁸ Jelen tanulmányban az aiginai háborúhoz kötődő évszámok HAMMOND kronológiáját követik; vö. PODLECKI (1976: 396–413).

⁹ Tekintve, hogy egy hónappal később – több hajót is elveszítve – vereséget szenvedtek (Hér. 6, 93).

¹⁰ Hér. 7, 145.

¹¹ Nepos korában ez viszont súlyos gond (vö. S. Pompeius tevékenysége).

¹² Vö. Thuk. 1, 14, 2.

¹³ Vö. Hér. 7, 144. PODLECKI (1975: 68–69) véleménye szerint Hérodotos kisebbíteni akarta Themistoklés szerepét a görög győzelem kivívásában, és ezért nincs szó nála arról, hogy Themistoklés a várható perzsa támadást szem előtt tartva építtette volna a hajókat. Elképzelhető azonban, hogy Hérodotos itt nem ezzel a szándékkal utal az aiginai háborúra: Themistoklés hajóépítési javaslata az aiginaiakon aratott egyetlen győzelmet (490. január-február) követően talán minden évben napirendre került. Ez alapján Hérodotosnak igazat kell adni, hiszen Themistoklés hajóépítési terve az aiginai háborúban gyökerezett. Másrészt viszont a küszöbön álló perzsa támadás (490), majd a belpolitikai helyzet zavaros volta miatt a terv nem valósult meg. A flotta fejlesztése majd csak az egyre nyilvánvalóbb, újabb perzsa fenyegetéskor vált időszerűvé, Thukydides ezt hangsúlyozza (1, 14, 2). Hérodotos és Thukydides beszámolóit tehát nem mondanak ellent egymásnak, csak eltérő nézőpontból közelítik meg ugyanazt.

tették, ellenük azonban egyszer sem vetették be. Itt viszont az áll, hogy a korkyraiak és a kalózok felett ezzel a flottával győzedelmeskedtek, és Themistoklés *mare tutum reddidit*. (e) Neposnál nincs szó közvetlen perzsa veszélyről, csupán utal arra, hogy mekkora szerepe volt a hadvezér által épített flottának Xerxés támadásakor: *id quantae saluti fuerit universae Graeciae, bello cognitum est Persico* (2, 4). A salamisi csatát közvetlenül megelőző időszakról csak később ír (2, 6), vagyis a korkyrai háborút korábbi időpontra helyezi. Végző soron tehát egyedül az szól az aiginai és a korkyrai háború azonosítása mellett, hogy Nepos azt a laurioni programhoz kapcsolja.

(3) Egyes kutatók – alapvető kritikai érzéket sem tételezve fel Neposnál – azon az alapon tekintik hiteltelennek a bejegyzést, hogy a biográfus itt a *korinthosiak* Korkyra elleni hadjáratát idézi,¹⁴ amiről Thukydides nem sokkal az *aiginai háborúra* tett utalást megelőzően tudósít: τὰς ναῦς κτησάμενοι τὸ ληστικὸν καθήρουν, καὶ ἐμπόριον παρέχοντες ἀμφοτέρωθεν δυνατὴν ἔσχον χρημάτων προσόδω τὴν πόλιν.¹⁵ Ez a szöveghely feltűnően egybecseng ugyan Nepos megjegyzésével (*deinde maritimos praedones consecrando mare tutum reddidit. in quo cum divitiis ornavit, tum etiam peritissimos belli navalis fecit Athenienses*), a thukydidesi korkyrai háború viszont „legalább 260 évvel” megelőzte a peloponnésosi háborút,¹⁶ így súlyos tévedés volna azt Athénál és Themistoklésszel összefüggésbe hozni. Közelebb állhat a valósághoz az a – Nepos megítélését tekintve is méltányosabb – magyarázat, miszerint a biográfus toposzként vette át e sorokat a történetírótól,¹⁷ így próbálva meg Korinthos megerősödéséhez hasonlatossá tenni Athén felemelkedését, ami a flottafejlesztésének volt köszönhető.

Mi az oka annak, hogy a Themistokléshez egyértelműen kapcsolható *aiginai* háború még csak említésre sem kerül az életrajzban? Erre a következő válasz adható: Nepos tudomása szerint nem ez volt a hadvezér *primus gradusa*. Az pedig, hogy később sem utal rá, szintúgy nem

¹⁴ NIPPERDEY (1962: 44–45).

¹⁵ 1, 13, 5.

¹⁶ vö. Thuk. 1, 13, 3.

¹⁷ Az idézett részlet már Thukydidesnél is egy toposz; vö. 1, 4, 1, ahol még a ὡς εἰκόσ kifejezés is szerepel, azaz „amint ez természetes is” (Borzsák István fordítása).

róható fel neki, hiszen – amint hangsúlyozza is – *életrajzot*, és nem történeti munkát ír: nem a tettek hiánytalan felsorolását, hanem a címszereplő jellemének bemutatását tekinti elsődlegesnek.¹⁸ Olvashatta valamelyik (mára már elveszett) forrásában, hogy az athéni hadvezéri pályája egy korkyrai hadjáratral kezdődött.¹⁹ Azt hitelesnek tekintette, ami egyértelműen kitűnik abból, hogy a történet folytatását erre az adatra építette fel, úgymond ehhez „igazította”.

(4) Ilyen formában az meglehetősen zavaros lett, ami magyarázattal szolgálhat arra is, hogy miért nincs nyoma másutt a Themistoklés-vezette Korkyra elleni tengeri ütközetnek.²⁰ Első olvasásra azt mondhat-

¹⁸ *Pelopidas Thebanus, magis historicis quam vulgo notus. cuius de virtutibus dubito quem ad modum exponam, quod vereor, si res explicare incipiam, ne non vitam eius enarrare, sed historiam videar scribere, sin tantummodo summas attigero, ne rudibus Graecarum litterarum minus dilucide appareat, quantus fuerit ille vir* (Pel. 1, 1).

¹⁹ Nepos nagyon kevés forrását említi név szerint, a *Themistocles*ben is csak Thukydédést emeli ki (*Them.* 1, 4; 9, 1–4; 10, 4). Az Alkibiadés-életrajzból viszont tudható, hogy forrásai között volt Timaios is (11, 1), akinek egyik műve, a *ΙΣΤΟΡΙΑ/ΣΙΚΕΛΙΚΑ* (FGrH 566), a nyugati görögségről szólt. A mű több töredéke foglalkozik Korinthos-szal, az egyik szerint Timaios megpróbálta meghatározni Korkyra alapításának évszámát és körülményeit is (FGrH 566 F80); vö. PHILIPP: Korkyra. In: *RE* 1415). Tehát bizonyos részletességgel tárgyalta Korkyra történetét, írhatott egy olyan korkyrai háborúról is, amellyel kapcsolatban megemlítette Themistoklés nevét. Ismert, hogy Nepos írt egy földrajzi témájú munkát is, Timaiost minden bizonnyal ehhez is felhasználta, hiszen Szicíliára vonatkozóan fontos forrás volt. Olvashatta olyan részeit is, amelyek elkerülhették azok figyelmét, akik történetíróként vagy életrajzíróként közelítettek Timaios művéhez: érthető, hogy nem Korkyra történeténél kutattak Themistoklés tettei után. Nepos azonban található (akár itt (is) olyan adatot, ami másutt nem maradt fenn.

²⁰ Ezt leginkább Plutarchostól lehetne számon kérni, aki szintén felhasználta Timaiost [*De exil.* 14. p 605 C (T4e)| *Nikias* 1 (T18); 19, 5 (F100); 28| *Timol.* 41; 4,5 (F116); 36 (F119)| *Dión* 6, 2 (F109); 14, 4(F113); 31, 2 (F114); 35, 6 (F115); 36 (F154)| *Qaest. conv.* 8, 1, 1 p.717C (F105); 5, 3, 2 p. 676D (F118)]. RUSSEL (1973: 42–43) azonban rámutatott a Plutarchos forrásaival kapcsolatos legfőbb problémára: „*an individual scholar could only hope to see a few books that he had heard of; and from this it was inevitable that he should often repeat opinions and references at second or third hand*”. Mindazonáltal JACOBY valószínűnek tartotta, hogy Plutarchos közvetlenül használta fel Timaiost három életrajzához (Nikias, Dión, Timoleón, vö. JACOBY [1926: IIIb 529]). Természetesen nem több feltételezésnél, hogy Nepos forrása ezzel a hellyel kapcsolatban Timaios volt. Miért nem vette át Plutarchos egyenesen Nepostól? Túl azon, hogy talán Nepost is csak másod-

nánk, hogy Nepos maga vonja kétségbe a korkyrai háborút azzal, hogy Themistoklést – miután *médismos* gyanújával távollétében elítélték – éppen Korkyrába „utaztatta”: *non satis tutum se Argis videbat, Corcyram demigravit. ibi cum eius principes insulae animadvertisset timere, ne propter se bellum iis Lacedaemonii et Athenienses indicerent, ad Admetum, Molossum regem, cum quo ei hospitium non erat, confugit* (8, 3).²¹ Ennek az utazásnak azonban van nyoma Thukydidesnél is (φεύγει ἐκ Πελοποννήσου ἐς Κέρκυραν), aki hozzáteszi: ὦν αὐτῶν εὐεργέτης („mivel a korkyraiak jótévője volt”).²² Minden bizonnyal az életrajzíró is érzékelte az ellentmondást a korkyrai háború és az εὐεργεσία között, és – (talán) hogy feloldja azt – az εὐεργεσία-ról nem tesz említést, csupán magáról az utazásról.

Mindazonáltal Themistoklés menekülésével kapcsolatban nem egyedül ezen a ponton tér el az – általa egyébként *expressis verbis* leghitelesebbnek tekintett²³ – thukydidesi beszámolótól: a történetíró szerint a molossosi király, Admétos nem volt barátságban Themistoklésszel (ὄντα αὐτῷ οὐ φίλον),²⁴ míg Nepos azt írja: *Admetum ... cum quo ei hospitium erat* (8, 3).²⁵ Egy *emendatió*val – miszerint Nepos szövegét *non erat*-ra kellene változtatni²⁶ – áthidalható lenne a probléma. Véleményem

kézből ismerte, Plutarchos (is) zavarosnak és emiatt hitelt nem érdemlőnek tekinthette Nepos beszámolóját.

²¹ Vö. PODLECKI (1975: 108).

²² Thuk. 1, 136, 1.

²³ *Ego potissimum Thucydidi credo, quod aetate proximus de iis, qui illorum temporum historiam reliquerunt, et eiusdem civitatis fuit* (Them. 9, 1).

²⁴ Thuk. 1, 136, 2

²⁵ Nepos az életrajzban többször is a thukydidesi hagyománnyal szemben foglal állást. A 6. *caput*ban megváltoztatja az események thukydidesi sorrendjét; a 8.-ban Themistoklés maga veszi észre, hogy a korkyraiak nem látják szívesen, míg Thukydidesnél a korkyraiak vallják be, hogy félnek a következményektől (1, 136, 1). Nepos Admétos leányáról beszél (8, 4), Thukydides fiúról (1, 136, 3). A 9. *caput*ban közölt levél számos helyen különbözik a thukydidesi változattól. A 10. *caput*ban Nepos azt írja, hogy Themistoklés a perzsáknál is jobban beszélt a perzsa nyelvet; ezzel szemben Thukydidesnél a következő található: ὅσα ἐδύνατο κατενόησε (1, 138, 1). Ezenkívül Thukydides szerint Themistoklés nyolcvan (1, 138, 5), Nepos szerint ötven (10, 3) talentum évi jövedelemmel rendelkezett. Felvethető tehát, hogy ezen a helyen is egy Thukydides-től eltérő hagyományt részesít előnyben.

²⁶ Vö. PODLECKI (1975: 109. 36. jz.).

szerint azonban számításba kell venni azt is, hogy Nepos több forrást is felhasználhatott.²⁷ Diodóros (és ezért talán Ephoros) nem ír Themistoklés korkyrai útjáról, Admétost viszont annak barátjaként szerepelteti: ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ μὲν πρῶτον προσεδέξατο αὐτὸν φιλοφρόνως.²⁸ A *hospitium*mal kapcsolatos adat így származhat Diodórostól, a korkyrai utazása pedig Thukydidéstől. Az életrajz szövegét tehát szükségtelen *non erat*-ra változtatni: Themistoklés menekülésének története *ebben a formában* Nepos forráskritikája eredményének is tekinthető.

(5) Vizsgáljuk meg, hogy Nepos kronológiájában hová illeszthető be a korkyrai háború! Az auctor Aristeidés-életrajzában az olvasható, hogy Themistoklés döntő szerepet játszott a címszereplő száműzésében: *a Themistocle collabefactus* (sc. *Aristides*) *testula illa exilio decem annorum multatus est* (1, 2). Az is kitűnik, hogy a biográfus nem tudta Aristeidés száműzetésének pontos – jelenlegi ismereteink szerint 482 körülre tehető – évszámát: *hic decem annorum legitimam poenam non pertulit. nam postquam Xerxes in Graeciam descendit, sexto fere anno quam erat expulsus, populi scito in patriam restitutus est, [...] interfuit autem pugnae navali apud Salamina, quae facta est priusquam poena liberaretur* (2, 1).²⁹ Nepos tehát egy korábbi időpontra (*fere* 485-re) teszi Aristeidés száműzetését, és, jollehet Themistoklés életrajzában nem szerepelteti az „Igazságost”, mégis valószínű, hogy nem a *primus gradus* kifejezést választotta volna, ha a korkyrai háború az *ostrakismos* után történt volna.

Azt tehát, hogy Themistoklés *primus gradus*át – a korkyrai háborút – 485 előttre datáljuk, mindössze egyetlen tényező akadályozza meg: amennyiben elfogadjuk, hogy 485 előtről van szó, akkor a laureioni programot Nepos tévesen kapcsolja össze a korkyrai háborúval. A két esemény együttes említése azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy közülük valamelyik valótlan. Mivel indokolható, hogy – Aiginát még csak

²⁷ Diodóros és Plutarchos több helyen is eltérnek Thukydidéstől. Az eltérések nyilvánvalóan több forrásból erednek, mivel ezek egymástól is eltérnek; vö. FROST (1980: 3–40).

²⁸ Diod. Sik. 11, 56, 1.

²⁹ Közvetlenül ez után azonban megjegyzi: *idem praetor fuit Atheniensium apud Plataeas* (*Arist.* 2, 1), tehát 479-es események kapcsán már újra teljes jogú polgárként beszél a címszereplőről, hiszen az csak így lehetett *stratégos*.

meg sem említve – a „laureioni hajókat” egy korábbi időpontra helyezi? Erre a kérdésre többféle válasz is adható:

(a) A laureioni bányák jövedelmének felhasználására vonatkozóan két eltérő hagyomány ismert.³⁰ Aristotelés szerint Maróneiánál új bányát tártak fel, és az ezüst felosztásának lehetősége ennek kapcsán merült fel, azaz *egy* adott évhez kötődik.³¹ Nepos ezzel szemben – a másik hagyományt követve – azt írja, hogy a jövedelmeket évről évre felosztották (vö. *largitione magistratum quotannis interiret*). Ez alapján Nepos/forrása szerint a flottaépítés – egy kis túlzással – bármelyik évben megtörténhetett, tehát akár korábban is.

(b) Hérodotos szerint a laureioni program Themistoklésnek egy korábbi (ἔμπροσθε ταύτης) – azaz a delphoi jóslatot megelőző – javaslata volt,³² és Thukydides is viszonyítottan közli a hajóépítés időpontját: Ἀθηναίους Θεμιστοκλῆς ἔπεισεν Αἰγινήταις πολεμοῦντας,³³ tehát az „az aiginai háború során”³⁴ történt. Azaz: ha a laureioni program pontos évszáma nem volna ismert (miként Nepos számára nyilvánvalóan nem is volt az) – jelölhetné az 505-től 481-ig terjedő időszak bármelyik évét. A források *relatív* időrendje is lehetőséget adhatott tehát arra, hogy a laureioni program egy 483-nál korábbra tevődjék.

(c) Salamisnál az athéni flotta kétszáz hajót számlált. Hérodotos arról tudósít, hogy Themistoklés kétszáz hajót építtetett;³⁵ Aristotelés³⁶ és Ephoros³⁷ egyaránt száz hajót kapcsol a laureioni programhoz. Nepos ez utóbbi hagyományt követi, de láthatóan számára is kérdéses a hiányzó száz hajó. Szinte észrevehetetlenül iktatja be a következő mondatot: *addunt ad superiores totidem naves triremes* (2, 8) – ti. a delphoi jóslatra hivatkozva; majd „megkönnyebbülten fellelegzik”: *classis communis*

³⁰ FROST (1980: 80–82).

³¹ AP 22, 7.

³² Hér. 7, 144.

³³ Thuk. 1, 14, 3. (Thukydides az 1, 18-ban foglalja időrendbe a perzsa háborúk eseményeit, ott azonban nem tesz említést a flottaépítésről.)

³⁴ Borzsák István fordítása.

³⁵ Hér. 7, 144. (Ezáltal azonban némiképp önellentmondásba keveredik, mert megfélekedezik arról, hogy Athén korábban már rendelkezett ötven hajóval; vö. 6, 89.)

³⁶ AP 22, 7.

³⁷ FROST (1980: 80–82) feltételezése szerint.

Graeciae trecentarum navium, in qua ducentae erant Atheniensium (3, 2). Nepos tehát száz hajót rendel a laureioni programhoz, százat a delphoi jóslathoz. Hérodotos is utal arra, hogy a már meglévő kétszáz mellé a delphoi jóslat hatására további hajók épültek,³⁸ az azonban aligha képzelhető el, hogy (újabb) százról legyen szó, hiszen Salamisnál összesen kétszáz hajóból állt az athéni flotta. Nepos tévedése azonban magyarázható azzal, hogy ez a száz hajó az a száz hajó, amit 483-ban Themistoklés javaslatára építettek a laureioni ezüsből. Vagyis a „valódi” laureioni hajók nyomai megvannak Nepos szövegében, de időben korábbra helyeződnek, és összekapcsolódnak a címszereplő *primus gradus*ának tekintett korkyrai háborúval.

(d) Az anyag elrendezése az életrajzban szintén azt sugallja, hogy két – egymást nem szorosán követő – eseményről (ti. „laureioni” illetve a „delphoi” hajóépítés) van szó. Neposnál „megfér” egymás mellett a korkyrai háború és a laureioni program. Laureion előbbre helyezése tévedés, de pusztán ezen az alapon nem kérdőjelezhető meg egyúttal a korkyrai háború hitelessége is. Az, hogy más szerzőnél nem maradt nyoma a háborúnak, önmagában szintén nem elégséges ellenérv.

(6) Vizsgáljuk meg, hogy a korkyrai háború összeegyeztethető-e az ismert forrásokkal! Nepos Thukydidéstől tudhatott arról, hogy a perzsa háborúk előtt Korkyra haditengerészete erős volt,³⁹ Athéné pedig gyenge.⁴⁰ Hogyan lett volna képes az athéni flotta diadalmaskodni Korkyra felett, ha Thukydidés szerint a vele azonos színvonalon álló Aiginát év-

³⁸ Hér. 7, 144.

³⁹ Thukydidés írja, hogy a legelső tengeri ütközet a korinthosiak és a korkyraiak között zajlott (1, 13, 4) és hogy a Korkyra az elsők között tett szert nagyobb számban triérésekre (1, 14, 1). Hérodotos szerint Xerxés támadása előtt a szövetséges görögök szükségesnek tartották, hogy megnyerjék a korkyraiak támogatását (7, 145), ami hatvan hajót jelentett (7, 168).

⁴⁰ A hagyomány szerint Athénban az első triérések Themistoklés hajóépítési programjával jelentek meg. Thukydidés az athéni flotta erejéről a perzsa háborút megelőző korszakban így ír: Ἀθηναῖοι ... βραχέα (ναυτικά) ἐκέκτηντο, καὶ τούτων τὰ πολλὰ πεντηκοντόρους (1, 14, 3). Jóllehet JORDAN a τὰ πολλὰ kifejezést úgy értelmezi, hogy Athén *többnyire* ötvenevezősökből álló flottájában néhány triérés már Themistoklés tevékenysége előtt is helyet kapott (JORDAN [1975: 1–20]); ennek azonban a feltételezés szintjén kell maradnia.

tizedeken keresztül képtelen volt legyőzni?⁴¹ Nepos talán erre próbált magyarázatot adni úgy, hogy időben korábbra tette a laureioni programot. Mint láttuk, ez tévedés – még ha Nepos (feltételezett) forrásaiból logikusan levezethető is –, így a hitelesség vizsgálatakor az életrajzíró magyarázata nem vehető figyelembe. A megoldás kulcsa véleményem szerint az lehet, hogy az athéniak nem egyedül harcoltak a korkyriaiak ellen, mi több: talán nem is ők állították ki a hajóhad nagy részét. A *bello Corcyraeo* kifejezés megengedi azt az értelmezési lehetőséget, hogy a háborúban több polis is részt vett.⁴²

Korkyra és Korinthos „ősidők óta tartó” viszálykodása közismert,⁴³ miként az is, hogy Athén Korinthossal különösen jó kapcsolatot ápolt a kérdéses időszakban:⁴⁴ így Korkyrát közös ellenségnek tekinthették. Tételezzük fel, hogy Nepos forrásában még *korinthosi*-korkyriai háborúról volt szó, amelyben Themistoklés vezette az athéni szövetségeseket. Nepos pedig azért mutatta be *athéni nézőpontból* a háborút, mert Themistoklés életrajzáról van szó. Számára nem annak volt jelentősége, hogy a címszereplő a *korinthosiak* oldalán győzött, hanem annak, hogy ez pályafutásának *primus gradusa*, aminek – összefüggésbe hozva Laureionnal – messze ható következményei lettek. (A Korinthosra utaló, toposznak is felfogható megjegyzés – *maritimos praedones consectando mare tutum reddidit* – alátámaszthatja ezt a felvetést.)

De mi érdeke fűződhetett Athénnek ahhoz, hogy harcba szálljon Korkyra ellen? Nepos számára ismert volt Thukydidéstől, hogy az első triéréseket a korinthosiaiak építették, ők rendelkeztek a legfejlettebb hajóhaddal.⁴⁵ Aligha lehettek rászorulva az alacsonyabb színvonalon álló athéni flotta támogatására. Feltevésem szerint Athén nem elsősorban hajókat, hanem legénységet bocsáthatott Korinthos rendelkezésére. Parancsnokuk Themistoklés lehetett, céljuk pedig a *triérés*-harcmódor

⁴¹ Vö. 1, 14, 3.

⁴² Vö. pl. *Peloponnesio bello* (Nepos, *Conon* 1, 1)

⁴³ Hér. 6, 89; Thuk. 1, 13, 4.

⁴⁴ Hér. 6, 89.

⁴⁵ Thuk. 1, 13, 3.

megismerése (erre utalhat a *tum etiam peritissimos belli navalis fecit Athenienses* megjegyzés).⁴⁶

(7) Feloldható az az ellentmondás is, hogy Themistoklés első útja Argosból való menekülése után éppen korábbi ellenségéhez, Korkyrába vezetett. Tudható-e, hogy mi volt az a bizonyos *εὐεργεσία*, amire Thukydides ugyan utal, de nem részletezi?⁴⁷ Ezt Nepos nem tudta értelmezni, ezért nem említette. Plutarchos a következő magyarázattal szolgál:

γενόμενος (sc. Themistoklés) γὰρ αὐτῶν κριτῆς πρὸς Κορινθίους ἐχόντων διαφορὰν, ἔλυσε τὴν ἔχθραν εἴκοσι τάλαντα κρίνας τοὺς Κορινθίους καταβαλεῖν καὶ Λευκάδα κοινῇ νέμειν ἀμφοτέρων ἄποικον.⁴⁸

Plutarchos forrása minden bizonnyal Theophrastos volt:

Ξεόφραστος
[δὲ ἐν τοῖς περὶ] καιρῶν φησ[ὶ] δια
[φορὰν ἔχει]ν τοὺς Κερκυραῖ[ο]υς
[Κορινθίους] καὶ διαιτητὴν γε
[νόμει]ον κρεῖναι ἀποδοῦ
ν[αι] Κερκυρ[α]ίους τὸν Κορινθί

⁴⁶ A korkyrai háború, amelyben Themistoklés is részt vett, a korinthesiak fényes győzelmével ért véget. Az athéniak kísérletet tettek az új „fegyvernem” bevetésére az aiginaiak ellen, akik ekkor még szintén nem rendelkeztek ezzel a fejlett technikával. A biztos győzelem reményében kölcsönöztek a korinthesiaktól húsz hajót (minden bizonnyal triéréseket), és győztek is (vö. Hér. 6, 89); HAMMOND kronológiája szerint ez 490. január-februárban történt. Themistoklés talán itt is tevékeny szerepet vállalt, hiszen talán *stratégos* volt a marathóni csata évében; vö. LENARDON (1956: 409–410). (Ezen kívül ha részt vett a korkyrai háborúban, akkor tapasztalatokkal is rendelkezett a triérés-harcmodort illetően.) Erre (az időszakra) utalhat Stésimbrotos azon megjegyzése, hogy Themistoklés Μιλτιάδου ἀντιλέγοντος vitte véghez hajóépítési programját (FGrH 107 F2). Meg kell jegyeznünk azonban, hogy Stésimbrotos művének hitelessége vitatott: szerkesztési elveinek egyike lehetett, hogy az egy időben vagy közel egy időben élt emberek életpályáját párhuzamba állította, továbbá a mű megbízhatóságát csökkenti annak feltételezhetően tendenciózus volta is (vö. CARAWAN [1989: 144–161]; TSAKMAKIS [1995: 129–152]).

⁴⁷ 1, 136, 1.

⁴⁸ *Them.* 24, 1.

ω[ν δῆ]μον εἴκοσι τάλαντα [Λευ]
 κ[άδα καὶ κο]ι [νῆι νέμειν] ἀ[μφοτ]
 [έρων ἄποικον -----]⁴⁹

Frost ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy az ἔλυσε τὴν ἔχθραν nem szerepel a töredékben, az csak Plutarchos értelmezése.⁵⁰ Szerinte Leukas felosztása a 480-as években történhetett, amit azzal indokol, hogy Korinthos aligha fogadta volna el Themistoklész döntőbírónak a salamiszi ütközet után, amikor is az összetűzésbe került Adeimantossal.⁵¹ Ezzel szemben viszont – amennyiben a korkyrai háború hiteles történeti adat – a salamiszi ütközet előtt Themistoklész bíraskodását a *korkyraiak* ellenezték volna.

Egy Thukydidesz-scholion a következőképpen magyarázza az εὐεργεσία-t:

ἐπειδὴ γὰρ οὐ συνεμάχουσαν οἱ Κερκυραῖοι τῇ Ἑλλάδι κατὰ τοῦ Βαρβάρου, ἀλλὰ ἐσοφίσαντο, ἔμελλον αὐτοὺς ἀνελεῖν οἱ πολεμήσαντες. ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἐκώλυε, λέγων ὅτι, εἰ τοῦτο γένηται, καὶ τὰς μὴ συμμαχησάσας πόλεις ἀνέλωμεν, μείζον πάθος ἔσται τῇ Ἑλλάδι ἢπερ ὁ Πέρσης κυριεύσας ἐπεξῆλθε. διὰ τοῦτο ἦν εὐεργέτης αὐτοῖς. (*Schol. od. 1, 136, 1*)⁵²

Ezt a magyarázatot a kutatók elvetik, mondván, hogy még a valóban médbarát polisokat is mindössze az Amphiktyóniából való kizárással fenyegették.⁵³ Plutarchosnál azonban arról is szó van, hogy Themistoklész védelmébe vette ezeket a városokat, úgy tűnik: egy igen súlyos vitában.⁵⁴ Ebben a vitában Korkyráról is szó eshetett – egyesek talán egyenesen az elpusztítását követelték, ami érthető lett volna, hiszen a hatvan korkyrai hajó jelentős mértékben növelte volna a szövetségesegek győzelmi esélyeit Salamisnál; Hérodotos is azt sugallja, hogy senki nem hitte el

⁴⁹ *P.Oxy.* vii 1012C.

⁵⁰ FROST (1980: 200–203).

⁵¹ *Vö. Hér.* 8, 59; 8, 61.

⁵² *Vö. FROST* (1980: 201).

⁵³ *Vö. Plut. Them.* 20, 3.

⁵⁴ Plutarchos pontosan csak Thesszáliát, Argost és Thébait nevezi meg (*vö. Them.* 20, 3).

a korkyraiak „átlátszó” érveit, amelyekkel késésüket indokolták.⁵⁵ (Ezen kívül bizonyos megtorló intézkedéseket mégiscsak tettek a médeket támogatók ellen a háború után.)⁵⁶ Ha Themistoklés kiállt a korkyraiak megbüntetése ellen ebben a vitában, ahogy ez a scholiastánál olvasható, azt a korkyraiak valóban nagy *εὐεργεσία*-ként értékelték, ami feledtethette korábbi háborús sérelmeiket.

Megítélésem szerint tehát az *εὐεργεσία* és a döntőbíráskodás két külön esemény, Plutarchos tévesen azonosítja azokat. Leukas felosztásának időpontja ismeretlen, és Theophrastos töredéke alapján még közeleltőleg sem datálható. Korkyra és Korinthos ellenségeskedése jóval a perzsa háborúk előttre nyúlik vissza, és a perzsa háborúk után is folytatódott. Talán csak Plutarchos kapcsolta össze Korinthos és Korkyra konfliktusát a Thukydidésnél található *εὐεργεσία*-val, amit az is megerősíthet, hogy Plutarchos hozzáteszi: ἔλυσε τὴν ἔχθραν. Minden bizonnyal azért egészítette ki Theophrastost, mert csak ezzel a kiegészítéssel „válhatott” a theophrastosi *διαιτητής* – és a plutarchosi *κριτής* – thukydidési *εὐεργέτης*-szé.

Amennyiben a Theophrastos-hely hiteles, a döntőbíráskodás a salamisi csata után történhetett, és nem a 480-as években, ahogyan azt Frost véli. Egyrészt azért, mert az *εὐεργεσία* a salamisi csata után történt, és ezt megelőzően a korkyraiak nem tartották volna elfogulatlanak Themistoklét egy Korinthos és Korkyra közti viszályban. Másrészt Themistoklés „egy csapásra” egész Hellasban nagy tekintélyre tett szert – egészen a 472. évi száműzetéséig.⁵⁷ Kétlem, hogy az Adeimantossal való berzenkedés befolyásolta volna megítélését, akár a korinthisiak szemében is. Amennyiben tehát Themistoklés *διαιτητής*/*κριτής* volt, annak 480 és 472 között kellett történnie. A korkyrai háború és Themistoklés korkyraiaknak tett *εὐεργεσία*-ja tehát nem feltétlenül mondanak ellent egymásnak.

A korkyrai háború összeegyeztethető Thukydidés beszámolójával is, illetve az alapján nem cáfolható. A történetíró értesülései szerint a korkyraiak csak kevéssel a perzsa háborúk és Dareios halála előtt építet-

⁵⁵ Hér. 7, 168.

⁵⁶ Vö. Hér. 7, 213; Thuk. 1, 98, 2.; Plut. *Cimon* 8, 3–4.

⁵⁷ Hér. 8, 124, 1.

tek nagyobb számban triéréseket:⁵⁸ talán éppen a fejlettebb korinthusi haditengerészettől elszenvedett vereség hatására korszerűsítették flottájukat. Hérodotos szerint a korkyraiak 480-ban hatvan hajóval rendelkeztek, flottájuk egy része biztosan triérés volt.⁵⁹ Ígéretük ellenére nem támogatták a szövetséges flottát Salamisnál, ahol az athéni hajók voltak a legnagyobb számban: ennek háttérében az *is* állhatott, hogy így akartak elégtételt venni rajtuk a korábbi háború miatt.

Nem zárható ki tehát, hogy Athén – az 505 óta tartó aiginai háborúval egy időben – Korkyrával is háborúzott. Természetesen ez utóbbi nem lehetett olyan nagy horderejű, hogy száz hajót kelljen építeni hozzá; a fentiek alapján egyébként is belátható, hogy ez tévedés. A háború egyetlen okból lehetett figyelemre méltó az életrajzíró számára: Themistoklés ekkor *praetor* volt.

(8) Nem egyértelmű, hogy Nepos itt a Themistoklés által viselt közhivatalok (archón illetve stratégos) közül melyikre utal, ugyanis következetlenül fordítja a görög tisztségneveket latinra.⁶⁰ A jelenlegi ismereteink szerint Themistoklés „első lépcsőfoka” az archón epónymosi tisztség volt. Nepos Themistoklés katonai tevékenységének tárgyalása után, a 6. *caput* legelején tér rá a békeidőben végrehajtott tettek bemutatására, ahol első helyen a Peiraiеus kiépítését említi: *Magnus hoc bello Themistocles fuit neque minor in pace. cum enim Phalerico portu neque magno neque bono Athenienses uterentur, huius consilio triplex Piraei portus constitutus est iisque moenibus circumdatus, ut ipsam urbem dignitate aequiperaret, utilitate superaret.*⁶¹ Tudomása volt tehát arról, hogy a kikötő kiépítése viszony-

⁵⁸ Thuk. 1, 14, 2.

⁵⁹ Vö. Hér. 7, 168.

⁶⁰ Aristeidés *praetor* volt Platainál (*Arist.* 2, 1), Pausaniast *dux*ként szerepel (*Paus.* 2, 3), Kimón viszont *imperator*ként (*Cimon* 2, 2). Alkibiadésszel kapcsolatban Nepos megjegyzi: *ad quod gerendum ipse dux delectus est* (*Alcib.* 3, 1), ami formailag szinte teljesen azonos a Themistoklés *praetor*rá választásáról szóló hellyel: *ad quod gerendum praetor factus* (*Them.* 2, 1). Az előbbi esetben egyértelműen a stratégosi hivatalról van szó, ezért azt lehetne mondani, hogy a *dux* jelöli a stratégosi hivaltalt. Ez azonban kétséges, hiszen a spártai Pausanias is *dux* volt. Nepos tehát következetlen a hadvezért jelölő latin szavak használatában, ezért merülhet fel a kérdés, hogy a vizsgált helyen Nepos melyik hivatalra céloz.

⁶¹ 6, 1.

lag korán kezdődött meg.⁶² A jelen vizsgálat szempontjából azonban sajnálatos, hogy azt a szerkesztői elvet választotta, hogy külön tárgyalja a címszereplő békeidős tevékenységét, hiszen így nem állapítható meg a *primus gradus* és a peiraieusi építkezés egymáshoz viszonyított időrendje.

Nepos talán nem ismerte halikarnassosi Dionysios bejegyzését a 493-as archónságról, és pusztán Thukydides alapján ő sem állíthatta, hogy Themistoklés *viselte* ezt a tisztséget. Továbbá külön tárgyalja a peiraieusi építkezést, pedig Thukydides alapján mást nem köthetett az archóni évhez. Nem feltétlenül kell azonban a korkyrai háborút az archóni évhez kapcsolni; az *ad quod gerendum* kifejezés inkább a *stratégosi* hivatal sugallja. Az is elképzelhető, hogy az archónság évéhez igen közelre datálható korkyrai háború Neposnál (vagy forrásában) össze mosódott az archónsággal.

(10) Összegezve tehát: az események – a korkyrai háború hitelessége esetén – a következőképpen rekonstruálhatók: Az aiginai háború elhúzódása és a kisázsiai ión felkelés leverése egyaránt ösztönözhetette az athéni hajóhad fejlesztését már a 490-es évek végén. Themistoklés 493-as archónsága – az ehhez kapcsolható peiraieusi építkezések – a haditengerészet hosszútávú fejlesztési tervének kiindulópontjaként értelmezhetők. Athén szövetségese, Korinthos a görög polisok között a kor legjelentősebb tengeri hatalmával rendelkezett. Kézenfekvő lehetett az athéni vezetés számára, hogy szövetségesehez, Korinthoshoz fordul segítségért a korszerűsítés ügyében. Saját triérések építésének nem volt értelme mindaddig, amíg nem rendelkeztek erre kiképzett legénységgel (illetve egy fejlettebb kikötővel). Erre Themistoklés vezetésével, Korinthossal szövetségben a korkyrai háborúban kerülhetett sor. Ezt egy „főpróba” követte: kölcsönöztek a korinthosiaktól húsz triérést, amelyekkel sikerült Aigina felett diadalmaskodniuk 490-ben.⁶³

⁶² Thukydides ugyanis előbb az ún. „hosszú falakról” ír (1, 90–91), és ezt követően jelzi, hogy befejeződött a Peiraieus kiépítése (1, 93).

⁶³ Névleges összegért, hajónként mindössze öt drachmáért; csak amiatt nem ingyen, mert a korinthosi törvények tiltották az ingyenes hajókölcsonzést (Hér. 6, 89) – melyekkel úgymond próbautat tettek. Az aiginaiak felett aratott győzelmet azonban a haditengerészet erősítését támogatók a 490. évi perzsa támadás miatt nem tudták kiaknázni. Ezt követően Themistoklés egy időre politikája feladására kényszerült. 490

Az athéni flotta élére a korábban már jártasságot szerzett Themistoklést jelölhették, aki az ugyanebben az évben bekövetkező perzsa támadás idejére is hivatalában maradt. (Ez megmagyarázná, hogy a források miért nem említik a marathóni stratégosok között.) Minthogy a marathóni győzelem a hoplita-harcmodor sikere volt, a flotta fejlesztése lekerült a napirendről: az majd csak a belpolitikai küzdelmek csillapodása után, illetve az újabb perzsa fenyegetés közeledtekor kerülhetett újra napirendre.

(11) Vitán felül áll, hogy Cornelius Nepos életrajzaiban számos tárgyi tévedés található, ez azonban nem adhat okot egyúttal azoknak az adatoknak az elvetésére is, amelyek egyedül Nepos *vita*iban hagyományozódnak tovább. Tekintve, hogy ő lehetett az első biográfus, aki megkísérelte összehangolni a közismerten ellentmondásos Themistoklész-hagyományt, neki magának kellett felkutatnia, feldolgoznia és értékelnie a – gyakorta nehezen értelmezhető és egymásnak ellentmondó – forrásokat. Nepos beszámolója a korkyrai háborúról ebben a formában – azaz hogy ezzel összefüggésbe hozza a laureioni programot – valótlan, de ez nem jelenti egyúttal azt, hogy a korkyrai háború hitelességét ne vizsgálhatnánk. Mint láttuk: Nepos tévedései – ebben az esetben – nem feltétlenül a források figyelmetlen kezeléséből eredhetnek, hanem az ellentmondásos történeti hagyományból, illetve az abban való eligazodás (forráskritika) nehézségeiből.

Felhasznált irodalom

- BICKNELL 1982 P. BICKNELL, *Themistokles' Father and Mother*, *Historia*, 31 (1982), 161–173.
- BRADLEY 1967 J. R. BRADLEY, *The Sources of Cornelius Nepos. Selected Lives*, Harvard, 1967.
- CARAWAN 1989 E. M. CARAWAN, *Thukydides and Stesimbrotos on the exile of Themistocles*, *Historia*, 38 (1989), 144–161.
- FORNARA 1971 W. FORNARA, *Themistocles' Archonship*, *Historia*, 20 (1971), 534–540.
- FROST 1980 F. J. FROST, *Plutarch's Themistocles*, Princeton, 1980.
- GEIGER 1985 J. GEIGER, *Cornelius Nepos and Ancient Political Biography*, Stuttgart, 1985.

után azonban évről évre javasolhatta a népgyűlésnek, hogy építsenek triéréseket a laureioni ezüstből. (Erre utalhat Hérodotos megjegyzése, miszerint ez Themistoklész korábbi javaslata volt; 7, 144).

- HAMMOND 1955 N. G. L. HAMMOND, *Studies in Greek Chronology of the sixth and fifth centuries B.C.*, *Historia*, 4 (1955), 371–411.
- JACOBY 1926 F. JACOBY, *Die Fragmente der Griechischen Historiker*, Leiden, 1926.
- JENKINSON 1967 E. JENKINSON, *Nepos – An Introduction to Latin Biography*, in: Th. A. Dorey (ed.), *Latin Biography*, London, 1967, 1–15.
- JORDAN 1975 B. JORDAN, *The Athenian Navy in the Classical Period*, Berkeley, 1975, 1–20.
- LENARDON 1956 R. J. LENARDON, *The Archonship of Themistokles*, *Historia*, 5 (1956), 401–419.
- LEWIS 1983 D. M. LEWIS, *Themistokles' Mother*, *Historia*, 32 (1983), 245.
- MOSHAMMER 1975 A. A. MOSHAMMER, *Themistocles' Archonship in the Chronographic Tradition*, *Hermes*, 103 (1975), 222–234.
- NIPPERDEY 1962 K. NIPPERDEY (erkl.): *Cornelius Nepos*, Berlin, 1962.
- PODLECKI 1975 A. J. PODLECKI, *The Life of Themistocles*, London, 1975.
- PODLECKI 1976 A. J. PODLECKI, *Athens and Aigina*, *Historia*, 25 (1976), 396–413.
- RUSSEL 1973 D. RUSSEL, *Plutarch*, London, 1973.
- TSAKMAKIS 1995 A. TSAKMAKIS, *Das historische Werk des Stesimbrotos von Thasos*, *Historia*, 44 (1995), 129–152.